UDC 74.2

♦ *Виолета ЈОВАНОВИЋ*

ИДЕНТИТЕТИ ДЕТЕТА И ДЕТИЊСТВА У КЊИГАМА ЗА ДЕЦУ АЛЕКСАНДРА РИСТОВИЋА*

САЖЕТАК: У раду се испитује детињство као тема и врста естетског идеала у књигама *Лак као перо* и *Неки дечак* Александра Ристовића, као и могући утицаји раних дечјих искустава на образовање једног талента. Доносећи живо и аутентично универзалне доживљаје детињства, оне могу да се читају и као литерарна илустрација сложеног и вишезначног процеса стварања и изградње идентитета кроз који пролази један дечак на „путу властите социјализације", односно као поетизована аутобиографија формирања једног уметника који на путу одрастања асимилује различите и разноврсне светове.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: књижевност за децу, наивна свест, идентитет, конституисање талента, испитивање жанра, теме, мотиви

Александар Ристовић је један од најсамосвојнијих српских песника друге половине двадесетог века. Његово обимно песничко дело, превасходно намењено одраслима, овенчано је неким од најпрестижнијих књижевних награда.[1] „'У раскошном хаосу вишегласја' српске песничке сцене последњих деценија прошлог века" (Потић 2003: 1) „препознаје се по карактеристичном говору о апстрактном утемељеном у говору о конкретном" (Николић 1986: 545) као једном од основних знакова његове поетичке индивидуалности.

Прокламујући голо постојање као једно од највећих чуда, он заузима самосвојни угао из којег свет спознаје и пева отварајући нове могућности модерном песничком изразу. И док у такозваној поезији за одрасле овакво певање призива филозофске категорије у процесу разумевања и тумачења, за интерпретацију готово идентичних поетичких одредница дела *Лак као перо* и *Неки дечак* нужно је ослањање на психологију, у овом случају детета и детињства из чијег се доживљајног врела конституише слика света чудовита у свој својој обичности и елементарној редовности. Пронашавши визуру из које је, по њеној основној природи, свет као такав једино могућ, односно само као такав постоји, Ристовић ствара књиге које, иако одговарају свим поетичким захтевима књижевности за децу, по многим особеностима представљају јединствена дела у овом стваралаштву.

Сам Александар Ристовић је сматрао да је детињство најважнији период у животу једног писца „јер се тада у његовој свести (и подсвести) гомилају утисци, слике и доживљаји који ће му касније омогућити да створи аутентични књижевни израз". У анкети часописа *Поља* 1974. године Ристовић каже: „Свако књижевно стварање (и не само књижевно) чини ми се неким видом продуженог детињства. При том, не мислим на једну врсту инфантилног посто-

*Овај рад је део истраживања која се изводе на пројекту 178018 *Друштвене кризе и савремена српска књижевност и култура: национални, регионални, европски и глобални оквир* који финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

[1] Добитник је Нолитове и Змајеве награде за књигу *Нигде никог*. За књигу *Слепа кућа и видовити станари* добио је Октобарску награду Београда 1986. године, а за књигу *Празник луде* награду „Бранко Миљковић" 1991. године.

јања песника, нити на инфантилни доживљај стварности, но на извесну психичку супстанцу коју детињство испољава, а која у песничком делу има свој језички еквивалент. Давно, у детињству утиснути у свест доживљаји у уметничком делу искрсавају у својој наивности, свежини и непосредности" (према: Зорић 2005: XXII).

Стога, ако говоримо о детињству као теми и некој врсти естетског идеала, као и о могућем утицају раних дечијих искустава на образовање једног талента, књиге *Лак као перо* и *Неки дечак* могу да значе и много више од „романа" о једном ратном (и поратном) детињству. Уколико знамо да „књижевна дела нуде низ имплицитних модела на основу којих се формира идентитет" (Калер 2009: 127), ове књиге Александра Ристовића могу да се читају и као литерарна илустрација сложеног и вишезначног процеса стварања и изградње идентитета кроз који пролази један дечак на „путу властите социјализације и уклапања у одређено друштво, организацију или групу" (Јовановић 2010), односно као поетизована аутобиографија формирања једног уметника који на путу одрастања асимилује различите и разноврсне светове: крупна, историјским ходом условљена дешавања, свет породичног окружења у коме доминира „чаробница бака", лични свет који се као чудо открива и спознаје вазда изоштреним чулима, као и свет који оживљава из књига које чита без неког реда, али непрекидно[2].

Из овог амалгама, као да жели Александар Ристовић да нас увери књигама *Лак као перо* и *Неки дечак,* родила се његова самосвојна мисао о свету, али и онај тако аутентични књижевни израз по коме се, као песник, препознаје и памти.

Документарност наивне свести која очуђава свет региструјући га у привидно неселектованим појединостима доминантна су обележја књига *Лак као перо* и *Неки дечак* Александра Ристовића. Кроз визуру наивне рецепције главног јунака живот постоји само као манифестација, збивање, оглашавање доступно чулима. Оно што види, додирује, чује, осећа, мирише, забележено је као догађај, као откриће. Све као да има наглашену потребу да значи само то – оживљени детаљ сећања који изненађује баш због своје елементарности привидно лишене литерарних потенцијала. Тако пред нас васкрсава живот као такав, наизглед нетранспонован и нестилизован, веран попут документа сачињеног регистрима чула наивног реципијента:

Отац једног мог друга
Ради на железничкој прузи.
Има огромне шаке
И врло нежан поглед.
Зове се Обрад.
Пред вече седи
На столичици испред куће
И увек чита
Једну исту књигу:
„Јуначке народне песме"
(*Отац мог друга, 176*)[3]

И управо то, визура наивне свести кроз коју је преломљен свет ових дела, чини поетско врело из којег проистичу и којим су условљене и све друге њихове особености: начин на који се тематизује и приказује стварност, језик којим се то чини, начин на који се сагледава простор и доживљава време, карактеризују јунаци, гради хумор, фантастика, гротеска, као и несводива жанровска природа ових књига. Оне су на први поглед – збирке песама, на други збирке стихованих прича, а на трећи романи

[2] „Од раних година смо учени многим стварима, од којих су многе (околина, наш рад, мотивација) утицале на нас и тиме вођени, полако смо клесали свој идентитет. Могли бисмо рећи, унутрашњи и спољашњи – оно по чему сами себе препознајемо и оно по чему нас други препознају." (http://ce4.forumotion.com/t3473-identitet).

[3] Сви стихови у раду су цитирани према: Александар Ристовић, *Лак као перо*, Нолит, Београд, 1988.

о једном ратном, односно поратном детињству. У сваком случају, стваралачки синкретизам ослобођен поетичких предрасуда појединачних родова и врста успешно корелира са аутентичном природом детињег начина доживљавања и изражавања света.

Колико овакав начин певања и мишљења одговара узрасним потенцијалима детета у периоду средњег детињства (између шесте и дванаесте године), дакле у оном развојном тренутку у коме га као главног јунака, наратора и сведока затичемо у књигама *Лак као перо* и *Неки дечак* уверавају нас развојни психолози који тврде да је полазна тачка мишљења детета у овом узрасту везана за конкретну, физичку реалност, увек за оно што је реално и што је дато: „ствари и догађаји који су супротни чињеницама, који нису одиста репрезентовани у реалном свету на овом узрасту не могу бити схваћени", тако да „целокупни развој мишљења као и понашања одликује постепено 'издвајање' од непосредне ситуације и онога што реално постоји" (Миочиновић 2002: 131).

Попут доброг дечјег песника, али и поузданог познаваоца узрасних потенцијала детета у овом добу, Александар Ристовић „зазире од опасности која једну игру претвара у самосвестан труд неког вишег значења и реда... Свет је то што је, непосредна чулна представа; голо постојање једно је од највећих чуда, па је излишно тражити његово више значење", јер „даље од сведочења, дечји песник нити хоће, нити може" (Данојлић 2004: 55, 56). А и не мора и не сме јер „извесно је да деца – до младићког доба у сваком случају – разумеју лоше, или уопште не разумеју, апстрактне идеје. Најбољи дечји писци биће, дакле, они који не губећи ни жар ни дубину, буду знали да се одрже на нивоу стварности и чулног искуства" (Soriano 1959, према: Љуштановић 2009: 57).

Симулиране апсолутним ауторством детета које је без потенцијала за опсежним фабулирањем, стиховане приче, односно лирска приказивања, трају само онолико колико и утисак и изненађење којима су изазвана, онолико колико њихов јунак и наратор има снаге да их искаже у једном даху. Па ипак, међу њима се јасно разазнаје разуђена фабулативна линија, односно склоп који се темељи на слабо развијеној узрочно-последичној вези, те приче-песме делују као низ мотива нанизаних у логици континуитета, односно временског следа који прати постепено одрастање јунака и приповедача кроз рат и мрак једног историјског времена и зачудни свет једног детињства испуњеног свим детаљима из препознатљивог каталога универзалних дечјих интересовања. Та врста континуалности омогућава наративну везу у којој се конституишу и остали наративни елементи наивне приче: „место радње", „главни јунаци", „окружење", али и доследно „примењени" дечији аспект који као квалитет „покрива управо ону разлику која диференцира дела дечје књижевности од књижевности за одрасле, управо оно што би при дефинисању могло да се узме као differentia specifica" (Вуковић 1996: 174).

Откривајући свет и живот као такав, главни јунак, песник и наратор књиге *Лак као перо* региструје готово све, и то прво виђење посредовано наивном свешћу, као ново и невиђено, васкрсава притајену снагу у неселективном. Све је подједнако вредно пажње јер је вредновано мерилима бића које га открива. Обичне ствари, за свест обремењену искуством, откривају се као необичне, а оне драматичне, трагичне или само ретке и необичне, као свакодневне и уобичајене, казујући да „наше искуство, наша свест приписује свету и порочност и невиност. Дечји песник је вештак у продужавању смишљене равнодушности за све што је безнадежно и недостижно, и донекле и због тога, за одрасле од битног значаја" (Вуковић 1996: 52).

Живот који постоји само као догађај и перцепција, у песми *Рат је заиста почео* ставља у исти оквир и исту емоционалну раван слику скривања од не-

мачких бомбардера и знатижељну игру дечака са бубицама док лежи скривен од бомби:

Сад знам да је рат заиста почео
јер сваког дана бежимо
од немачких авиона
у Расадник
који се налази испред наше куће.
Док лежим
у трави,
гледам
бубице
како миле преко моје руке.
(*Рат је заиста почео*, 89)

И онда када у овим песмама изостане хумор на непосредан начин, оне у нама изазивају смешак – наративом обојеном психологијом детета, његовом безрезервном искреношћу. Тако у песми *Учитељ веронауке* дечак буде кажњен јер није знао напамет *Символ вере*, а када буде упитан где му је отац и шта ради дечак одговори да је у заробљеништву и заплаче се:

А кад је учитељ веронауке
Срео на улици моју мајку,
Испричао јој је шта се догодило
И да сам плакао због оца.
Тада су у кући сви постали некако
пажљиви према мени.
Само,
Ја тада нисам плакао због оца
Него зато што ме је болело уво.
(*Учитељ веронауке*, 131)

Емоције су такође забележене само на основу спољашњих манифестација које их осведочавају. Тако дечак оцу у заробљеништво шаље две јабуке: „а једну сам загризао, не знам зашто, можда да би мој отац видео, какве имам зубе, или је у питању нешто друго, само не знам шта" (Ристовић 1988: 132). Овај гест, као материјализовани импулс бића које има потребу да изрази осећања, један је од модела како емоционални доживљај у делу *Лак као перо* добија свој конкретни лик, али и изванредна књижевна илустрација како дете на овом узрасту заиста каже: „волим те".

Призвук дечје игре поприма и дечакова опседнутост читањем. У „клесању" личног и стваралачког идентитета јунака ове књиге важну улогу игра „читалачки амбијент" у коме расте. Свепородично дружење са књигама обитава као природно стање ствари, тако да се читање сврстава у обичне послове који се обављају свакодневно:

Моја мајка чита књигу „Звезде гледају с неба"
Од Арчибалда Кронина,
Мој отац чита „Историју Срба" од Јиречека
Моја сестра чита „Степу од А. П. Чехова,
А ја баки читам „Мати" од Максима Горког.
(*Месечина*, 74)

У кући сви читају и сви то чине редовно, читају у себи, наглас једни другима, читају једноставно као што неко плеви лук или вади кромпир (*Док читам*). „Песник је све учинио да ту обузетост књигама неутралише, пре свега дечјом језичком употребом: читао сам „'Покошено поље' од Бранимира Ћосића, прочитао 'Бијесни Роландо' од Ариоста, највише ми се допала 'Одеса од Исака Бабеља. Читање је скинуто са пиједастала и дат му је призвук дечје игре и наивног обележја" (Николић 1988: 11)

Док читам, тамо у Губеревцима,
ако је лепо дан,
држећи књигу у руци,
ходам са једног краја дворишта
на други крај,
и сви се чуде јер нико не чита
ходајући,
а ја то чиним
не знам зашто.
(*Док читам*, 205)

Из књига дечак упознаје живот, чак и онај приземни који се најчешће не приписује у заслугу литератури:

Када сам прочитао књигу „Краљ Алкохол”
Од Џека Лондона,
Хтео сам да испробам
Како је то када се човек напије
И шта осећа.
(*Краљ алкохол*, 161)

Следећи готово идентичну поетичку оријентацију у постхумно објављеној књизи *Неки дечак*, Александар Ристовић наставља да белетризује пут свог одрастања и књижевног сазревања тематизујући нову, сада дечачку фазу у којој поново препознајемо његова лична, али и универзална и типична узрасна интересовања и преокупације. По речима приређивача књиге[4] ова збирка представља наставак „романа у стиховима” *Лак као перо* у коме се аналогија са Толстојевим *Детињством, Дечаштвом и Младошћу* не може избећи”[5].

Осујећен смрћу[6], Ристовић не успева у потпуности да реализује своју очигледну намеру иако у књизи *Неки дечак* допричава неке од прича започетих у претходној књизи и отвара нове тематско-мотивске светове које је донело ново развојно али и историјско доба. Привидно дифузна и неселектована интересовања и утиске детета које открива свет смењују теме које се јасније издвајају доминирајући књигом *Неки дечак,* али и конзистентнија приповедачка енергија способнија да задржи пажњу на тематизованом догађају и његовим детаљима што приче/песме чини дужим и разуђенијим у односу на претходну књигу.

Буђење прве сексуалности и тихо бакино умирање основне су преокупације „неког дечака” који успут запажа и бележи догађаје везане за историјску стварност углавном испуњену аномалијама поратних времена, као и сва она типична интересовања и понашања дечака разапетог између детињства и младости.

Конфузију ратне стварности ранодечачких искустава јунака књиге *Лак као перо* у новој књизи смењује конфузија поратних времена најчешће сагледана из угла најстаријег члана домаћинства и по свему најутицајније особе у формирању јунакове самосвести, његове баке[7]:

Не знам зашто бака толико мрзи
комунисте.
Не прође дан
да нешто не каже
На њихов рачун.
Не знам шта су јој ти људи скривили.
Када сам је једном упитао
Рекла је:
„Мрзим их зато што су дволични.
Једно раде,
Друго мисле,
Треће говоре.
А и обећали су нам да ћемо боље живети.
А како живимо?
Горе него икад.
„Онда би се могло рећи да су тролични”
Рекао сам
И бака се закикотала као девојка.
(*Тролични*, 162)

У комуникацији два нивоа свести, одрасле особе која на крају животног века сумира своја искуства и детета које тек открива свет, потенцијална драстика догађаја из амбијента друштвене стварности најчешће бива умекшана, релативизована или анулирана, сведена на анегдоту или фрагмент сећања.

[4] Књигу су приредили Милица Николић и Милош Стамболић.
[5] *Неки дечак*, Напомена, стр. 185.
[6] Ристовић је преминуо 30. јануара 1994. године.

[7] Посебан значај у имају из најближе околине, али и социјалних у којој живи (Видановић: 2011).

Најсугестивнији знак дечакових узрасних промена осведочава буђење прве сексуалности. Он је опседнут женама, не девојчицама и вршњакињама, већ женском полношћу као таквом, чије атрибуте опсесивно запажа на својим младим и старим рођакама, бакиним и маминим пријатељицама, својим професоркама, комшиницама, позоришним глумицама. Оне га прогоне на јави и у сновима, баш као и тихо бакино умирање:

Често ме обузима љубавна језа:
Мислим на неке лепе жене
Које имају врло беле дојке и лица.
Често ми нека од њих приђе,
Седне на мој кревет и гледа ме испод ока.
Однекуд допире мирис мајских ружа...
(*Љубавна језа*, 127)

У амбијенту откривања бурне радости рађања и тихе патње умирања, обремењен ранодечачким литерарним и животним искуствима, главни јунак *коначно* почиње да пише показујући да су романи *Лак као перо* и *Неки дечак* спремни да се преметну у приче о рађању песника. Приповедач и главни јунак ових књига оглашава се првом песмом симболичног наслова *Ружопрста зора.* Он пише о свему ономе о чему размишљају и пишу деца, делећи од првог дана и васколику судбину уметника:

По цео дан пишем неке мале песме
О пужу голићу,
О врапцима,
О бакином јастучету
Које је донела из Ивањице.
Сви их по кући читају
И диве се.
А понекад се неко и наруга.
(Поезија, *Неки дечак*, 139)

Сам Александар Ристовић је сматрао да је детињство најважнији период у животу једног писца „јер се тада у његовој свести (и подсвести) гомилају утисци, слике и доживљаји *који ће му касније омогућити да створи аутентични књижевни израз*”[8] (наведено према Зорић 2005: XXII). Уколико прихватимо да „основни идентитет јунака настаје из поступака, борбе са светом, али се идентитет потом успоставља као основа, па чак и као разлог тих поступака” књиге *Лак као перо* и *Неки дечак* Александра Ристовића богате књижевност за децу и младе жанровски неупоредивим причама о једном одрастању и уметничком сазревању осведочавајући све богатство и многострукост унутрашњих и спољашњих подстицаја који су га конституисали, али којима су они у највећој мери и били условљени. Тако Александар Ристовић још једном осведочава да свет сагледан из дечје визуре, из тачке гледишта детета и из његове доживљајне перспективе често није ни једноставан ни једнозначан. Присуством дечјег аспекта – начином обликовања слике света у којој је „дете делатни субјект, јунак, сведок и приповедач” – ове књиге јесу тематски и приказивањем блиске младом читаоцу, али оне имају и своје „дупло дно” због чега добро кореспондирају и са одраслом читалачком публиком. Оне их подсећају на време заувек изгубљене лакоће постојања, као и на осећања која са носталгијом препознају, али која нико, сем песника за децу, на том степену више не уме да искаже.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ристовић, Александар. *Лак као перо*, Београд, Нолит, 1988.
2. Ристовић, Александар. *Неки дечак*, Београд, Нолит, 1995.
3. Ристовић, Александар. „Поезија је филозофија наших емоција”, *Градина*, бр. 4, 2004.

[8] Подвукла В. Јовановић

4. Ристовић, Александар. „Мера имагинације", Беседе, *Градина*, бр. 4, 2004.
5. Видановић, Иван. *Речник социјалног рада*, http://sr.wikipedia.org/sr/, 15.12. 2011.
6. Вуковић, Ново. *Увод у књижевност за децу и омладину*, Подгорица, Унирекс, 1996.
7. Данојлић, Милован. *Наивна песма*, Београд, Завод за уџбенике и наставна средства, 2004.
8. Зорић, Павле. *Између идиле и трагедије*, Београд, СКЗ, 1995.
9. Јовановић, Бојан. *Идентитет*, http://www.bos.rs/cepit/politika-kultura/teme/1.htm, 20. 12. 2010
10. Калер, Џонатан. *Теорија књижевности, сасвим кратак увод*, Београд, Службени гласник, 2009.
11. Љуштановић, Јован. *Принцеза лута замком*, Нови Сад, Змајеве дечје игре, 2009.
12. Миочиновић, Љиљана. *Пијажеова теорија интелектуалног развоја*, Београд, Институт за педагошка истраживања, 2002.
13. Николић, Милица. „Метафизика чулног", *Савременик*, бр. 12, (децембар, 1986)
14. Николић, Милица. *Ристовићев „Роман у стиховима"*, предговор књизи *Лак као перо*, Београд, Нолит, 1988.
15. Пијановић, Петар. *Наивна прича*, Београд, Српска књижевна задруга, 2005.
16. Потић, Душица. „Раскошни хаос вишегласја – српска песничка сцена последње деценије прошлога века", *Поља*, бр. 426, (октобар–новембар 2003)

Violeta JOVANOVIĆ

IDENTITIES OF CHILD AND CHILDHOOD IN ALEKSANDAR RISTOVIĆ'S BOOKS FOR CHILDREN

Summary

The books *As Light as a Feather* and *A Boy* by Aleksandar Ristović enrich children's and youth literature with a unique genre of stories on growing up and maturing under the heavy and manifold internal and external influences. These books can, therefore, be read as poetic autobiographies and evidence of a process of becoming an artist while assimilating elements of different worlds: significant historical events, a family environment dominated by "a granny the magician", a personal world that is being discovered as a wonder through extremely sensitive senses, and the world coming to life from books read with no order, but constantly. This amalgamation, Aleksandar Ristović seems to be trying to persuade us with his books *As Light as a Feather* and *A Boy*, has produced both the writer's unique view on the world and his authentic literary expression that make him a memorable and recognizable poet.

Key words: literature for children, naive consciousness, identity, talent develop, metgenre study, themes, motifs